

ISSN 2411-0078

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

SCRIPTORIUM NOSTRUM

ЕЛЕКТРОННИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2019

№ 1 (12)

Зміст

Studiis

Інтелектуальна історія

Маркевич Мар`яна	
Проблема періодизації українського історіографічного процесу у працях Дмитра Багалія.....	10
Кузьміч Яків	
Життя та творчість Нестора Малечі (1887– 1979): історіографія проблеми ..	19
Ткаченко Роман, Ликова Наталія, Іскрицька Анна	
«Сященик науки»: грані особистості І. Пулюя.....	31
Дибя Людмила	
Архівна діяльність Миколи Федоровича Тищенка: від життєвої необхідності до наукової зацікавленості	38
Лашко Михайло	
Зміст науково-популярних книжок Марії Грінченко та їх значення для просвіти українського народу.....	46

Історія України

Підгайний Михайло	
Моделювання розвитку фонетичної оболонки назв річок в межах підходу Г. Шрамма: 1. Давньоєвропейські гідроніми в басейні Прип'яті	57
Сапожников Ігор	
Карті і плани Буго-Дністровської частини Причорномор'я останньої третини XVIII ст. як археологічні джерела	81
Черемісін Олександр, Михайленко Галина	
Образ Півдня України у подорожніх путівниках іноземців наприкінці XVIII – на початку XIX століть	111
Сидорович Єгор	
Благодійна діяльність герцога А.Е. Рішельє та графа О.Ф. Ланжерона на Півдні України.....	119

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕРЦОГА А.Е. РІШЕЛЬЄ ТА ГРАФА О.Ф. ЛАНЖЕРОНА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті виділений один з напрямів діяльності двох генерал-губернаторів Півдня України - герцога А.Е. де Рішельє і графа О.Ф. Ланжерона – меценатству. У дослідженні, на основі праць вчених і архівних джерел, автор аналізує основні напрями меценатської діяльності цих аристократів в першій половині ХІХ ст. Автор також доповнює їх біографії новими відомостями.

Ключові слова: меценатство, генерал-губернатор, аристократи, уряд, Південь України,

Перша половина ХІХ ст. характеризується переселенням французької аристократії на Південь України. Даний факт був пов'язаний з кардинальними політичними змінами у Франції, що почалися ще наприкінці ХVІІІ ст. У результаті – іноземці запроваджували нові для регіону галузі господарства (виготовлення чистої вовни, садівництво, виноградарство), налагоджували комерційні відносини між чорноморськими та середземноморськими портами тощо. У попередніх публікаціях автор уже звертався до вивчення ролі іноземців в економічному розвитку південноукраїнських земель [19; 20]. Окремі аспекти цієї теми розкривали у своїх історичних розвідках Н. Сементовський [18], В. Кабузан [11], З. Орлова [15], О. Іваненко [9], В. Золотов [8]. Однак, докладно у цих роботах не висвітлювалася благодійна діяльність французів, що перебували на службі в Російській імперії, насамперед – герцога де Рішельє та графа О. Ланжерона. Виділення основних форм меценатства, яке було характерне для діяльності іноземців, стало можливим завдяки архівним матеріалам [2-7].

Таким чином, у даній розвідці увага приділена маловідомій стороні діяльності французької аристократії – меценатству. Аналіз наукової літератури та архівних джерел дозволяє говорити про активну благодійну діяльність герцога Армана Еммануїла де Рішельє і графа Олександра Федоровича Ланжерона. Вони допомагали грошовими субсидіями державним установам і іншим урядовим інституціям, які сприяли економічному розвитку регіону. Отже, саме благодійна діяльність цих генерал-губернаторів в першій половині ХІХ ст. стала предметом дослідження у запропонованій статті.

Шлях герцога де Рішельє до активної участі в житті Південноукраїнського регіону розпочався в 1790 році, у період чергової російсько-турецької війни. У Франції в цей час розгортаються революційні події, які А.Е. де Рішельє сприйняв негативно, що посприяло його переходу на службу до Російської імперії. Герцог написав листа на ім'я генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна, висловивши бажання приєднатися до російської армії, яка брала участь у штурмі турецької фортеці Ізмаїл: «Князь. Я всегда имел живейшее желание служить

Сидорович Єгор Благодійна діяльність герцога А.Е. Рішельє ...

под начальством Вашей Светлости и быть свидетелем Вашей славы. Частные обстоятельства и моя служба при особе Короля Французского не позволяла мне этого до сих пор. Быв в настоящее время свободен и полагая, что война не кончена, я надеюсь что Ваша Светлость позволите мне быть свидетелем ея успехов и принять участие в предстоящем походе. Я имею честь препроводить Вашей Светлости письмо, которое князь де Линь передал в Вене князю Карлу де Линю и мне. 10 ноября 1790 год» [15, с. 237]. На це звернення він отримав позитивну відповідь від Г.О. Потьомкіна [9].

У 1792–1793 роках збройні формування французьких емігрантів, які виступили проти революційної Франції, зазнали поразки і зосередилися на території Австрії. Принц Конде, який очолював цю армію, звернувся до Катерини II з проханням надати їм притулок. Саме тоді герцог де Рішельє задумався про заселення південних губерній України та створення колоній іноземних поселенців. Він висловив пропозицію організувати поселення французьких емігрантів на Півдні України, відправився до «принца крові» зі своїм проектом та 60 тисячами дукатів. Але емігранти не захотіли займатися трудовою діяльністю, як хлібороби, та відхилили план герцога [14].

Надалі А. Е. де Рішельє служив в царській армії, взявши участь у військових діях країн коаліції проти Французької республіки (1793–1794). Після закінчення війни герцог повернувся до Російської імперії та командував полком на Волині. Під час царювання Павла I Рішельє в чині генерал-майора пішов у відставку. У 1801 році він вирушив до Франції, проте Наполеон відмовив йому у проханні, аби його виключили зі списку емігрантів. Тож, герцогу знову довелося повернутися до Російської імперії. Трохи пізніше, вже Олександр I особисто прохав Наполеона викреслити французького дворянина зі списку емігрантів, але й ця спроба виявилася марною. Рішельє знову було прийнято на російську службу. Цього разу йому було запропоновано посаду градоначальника Одеси. Російські урядовці сподівалися, що призначення Рішельє все ж таки посприє переселенню його земляків на Південь України, що дозволить залучити їх до розвитку окремих галузей господарства [14].

У період з 1803–1814 рр. доля А.Е. де Рішельє була повністю пов'язана з Півднем України. У 1805 році він отримав посаду генерал-губернатора і, як відзначали сучасники, був чудовим адміністратором, активно займався наведенням господарського порядку у губернських центрах. Зокрема, він клопотав перед царським урядом про будівництво у Херсоні нової пристані, що дозволило б покращити торгівлю з європейським та азійськими державами. Також, герцог хотів розв'язати проблему з болотним берегом Херсона, який був однією з причин появи різних захворювань [14].

Завдяки активній діяльності французького аристократа його земляки потроху дійсно почали заселяти інше південноукраїнське місто – Одесу [10]. Дослідник А. Скальковський з цього приводу відмічав, що під час правління Рішельє іноземці стали активно освоювати одеський ринок. Наприклад, у 1804 році почав свою комерційну кар'єру в Одесі Карл Сікар, який відкрив свою торгову фірму та налагоджував прямі зв'язки між чорноморськими та

Сидорович Єгор Благодійна діяльність герцога А.Е. Рішельє ...

середземноморськими портами. Цього ж року французький негоціант зміг відправити перші 4 торгові кораблі з Марселю. Після вдалого початку свого торговельного проекту К. Сікар переїздить до нововідкритого для себе міста [20, с. 80].

Герцог де Рішельє був ініціатором призначення чиновників, які були з числа його земляків, у різні урядові установи, що давало йому можливість впливати на політичний та економічний розвиток регіону. Яскравим прикладом може слугувати херсонський губернатор Карл Сент-Прі та міський голова Херсона Людовік Альбрант [2; 6].

Одночасно А.Е. Рішельє був одним з найбільших землевласників краю. Російський мандрівник Н. Сементовський, описуючи його маєток в Криму, відмічав, що Гурзуф має чудовий краєвид на долину, яка «покрита» фруктовими деревами, має скелястий берег та омивається Чорним морем [17, с. 47-48].

У цей час герцог фінансово підтримував окремі сфери економіки краю. В одному з документів Державного архіву Одеської області, який датується 1806 роком, зазначається, що герцог надав грошову субсидію місцевій державній установі: «...Дмитрий Александрович. Снисходя на прошение Херсонского генерал губернатора Дюка де Ришелье всемилостивейшее повелеваю пожалованные ему Указом 80го марта 1806 года 12 лет Курлянская аллодильныя мызи Бассен и Блинтан принять в казенное ведомство, и оставя оныя в казенном ведомстве, на основании заключенного им контракта, в Управлении нынешнего всего по три тысячи по двести по шестидесяти албертовых талеров из государственного казначейства, заплатя ему ныне же и оставишиися в дому на арендатора пять тысяч шесть сот тридцать талеров, которые и взыскаить с сего последнего неупустительно...» [5, арк. 1]. Отже, герцог не хотів забирати ці гроші, залишивши їх на розвиток Південного регіону. І надалі багатогранна діяльність герцога А.Е. де Рішельє постійно включала благодійну допомогу Півдню України, що, в принципі, було характерною рисою всього іноземного дворянства того часу.

Інший відомий француз Півдня України, граф Олександр Федорович Ланжерон, також обіймав посаду генерал-губернатора (1815–1822) та займався благодійністю [12, 16].

Можна сказати, що він став продовжувачем справи герцога де Рішельє, займаючись благоустроєм міст, поселень та сіл Півдня України. О.Ф. Ланжерон навіть намагався монополізувати всю чорноморську торгівлю в одеському порту. Дослідник В. Золотов відмічав, що «хлібна лихоманка» збільшувала конкуренцію між Одесою та Таганрогом. У 1817 році одеські купці надали пропозицію генерал-губернатору, в якій йшлося про «закриття» Азовського моря, що створило б умови для зосередження її в одеському порту. Графу О. Ланжерону така ініціатива сподобалась та він передав цю пропозицію царському уряду. Однак, розуміючи негативний вплив даного проекту на розвиток міста Таганрог, центральна влада відмовила генерал-губернатору, видавши спеціальний рескрипт з цього питання від 31 травня 1818 року. Так, одеські купці не змогли реалізувати свій «наполеонівський» план на Півдні

Сидорович Єгор Благодійна діяльність герцога А.Е. Рішельє ...

України [8, с. 36]. Також О.Ф. Ланжерон був одним із засновників Імператорського ботанічного саду 1811 року, який він надалі фінансово підтримував [21].

Слід також відмітити, що О.Ф. Ланжерон надавав матеріальну допомогу окремим державним установам і регіональним підприємствам. Наприклад, у період 1825–1826 рр. граф перкдав гроші Таврійській казенній експедиції для видобутку солі. У звіті губернатора Д.В. Нарішкіна значилося: «...13-го прошлого Декабря я имел честь уведомить Ваше Сиятельство о делании мною предложенной Таврической казенной экспедиции касательно возврата внесенных ваших в обеспечение недоимки на откупщикам табачинского солончака 1144 руб. 11 копеек. Получив ныне уведомление Ея что означенные деньги имеющие в особом хранении Симферопольского уездного казначейства, так как казна довольно обеспечена, могут быть возвращены Вашему Сиятельству и потому от Вас уверено будет я приятным долгом поставит о сем Вам Милостивый государь известить...» [4, арк. 6]. У цей же період граф надав субсидії і Молдавській армії, що було справжнім нонсенсом в Російській імперії: «... в отпуске 2 марта 1811 года генерал-лейтенант, ныне генералу от инфантерии, графу Ланжерону на основании Высочайшего повеления в землообраз 1000 червоных... Молдавской армии... » [7, арк. 2].

Отже, О.Ф. Ланжерон впливав на становлення і розвиток економіки Півдня України не лише сумлінно виконуючи обов'язки генерал-губернатора, а й надаючи матеріальну допомогу окремим інституціям з власних коштів.

Таким чином, окреслені аспекти державної служби А.Е. де Рішельє і графа О.Ф. Ланжерона за час їх перебування у південноукраїнському регіоні демонструють, що однієї зі складових їх діяльності стало меценатство. Вони надавали субсидії для розвитку окремих галузей господарства і для функціонування військових об'єднань Російської імперії. Їх благодійна активність стала відчутною матеріальною підтримкою для південноукраїнського регіону, що отримав у ХІХ ст. умови для економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Герцог Э.О. Ришелье // Исторический вестник. – 1887. – Т. 29. – С. 350–366.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 7. – Арк. 1.
3. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – Спр. 767. – Арк. 1–6,16.
4. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 250. – Спр. 12. – Арк. 6.
5. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 15 а. – Арк. 4.
6. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 6.
7. ДАХО. – Ф. 14. – оп. 1. – Спр. 1449. – Арк. 2.
8. Золотов В. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века / В. Золотов. – Ростов-на-Дону, 1963. – 102 с.

9. Іваненко О. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. Іваненко. – К., 2009. – 320 с.
10. Ищук Т. Периодизация начального этапа становления науки о классических древностях (на примере Боспорского царства) / Т. Ищук // Таврійські студії. – 2013. – № 1. – С. 65–70.
11. Кабузан В. Народонаселение России в XVIII в. – первой половине XIX вв. (по материалам ревизии) / В. Кабузан. – М., 1963. – 230 с.
12. Лендер Н. Черное море и Кавказ. Очерки южного моря и юга России / Н. Лендер. – СПб., 1904. – 352 с.
13. Макидонов А. К светской и церковной истории Новороссии (XVIII–XIX) / А. Макидонов. – Запорожье, 2008. – 140 с.
14. О трудах Дюка Ришелье по части управления в полуденной России // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1877. – Т. 10. – С. 391–406.
15. Орлова З. Колекція документів з історії Херсонщини: Огляд фонду № 324 / З. Орлова // Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2007. – Вип. 9. – 72 с.
16. Письма князю Г.А. Потемкину-Таврическому // Записки Одесского общества истории и древности. – 1875. – Т. 9. – С. 227–259.
17. Послужные списки генерал-губернаторов Новороссийского края и Бессарабии // Записки Одесского общества истории и древности. – 1877. – Т. 10. – С. 371–390.
18. Сементовский Н. Путешественник (Южный берег Крыма) / Н. Сементовский. – СПб., 1847. – 148 с.
19. Сидорович Є. До питання про переселення французької аристократії на Південь України наприкінці XVIII – початку XIX ст. / Є. Сидорович // Краєзнавство. – 2018. – № 2. – С. 135–139.
20. Сидорович Е. Землевладение французов на юго-западе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX ст. / Е. Сидорович // Россия и Франция XVIII–XIX века. – 2014. – Вып. 11. – С. 16–31.
21. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730–1823 гг. / А. Скальковский. – Одесса, 1838. – 349 с.
22. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния / А. Шмидт. – СПб., 1863. – 989 с.

The article highlighted one of the areas of economic activity two governors-general – Duke Richelieu and Count Langeron – philanthropy. The study, based on the works of famous scientists and archival sources, the author analyzes the main trends in this philanthropic activity of French aristocrats in the first half of the XIX century. Separately, the author provides some biographical «statements» with respect to these foreign noblemen.

Key words: *patronage, governor-general, aristocrat, government, South of Ukraine.*

Сидорович Єгор Благодійна діяльність герцога А.Е. Ришельє ...

В статье выделено одно из направлений деятельности двух генерал-губернаторов – герцога А.Э. де Ришелье и графа А.Ф. Ланжерона – меценатство. В исследовании, на основе работ известных ученых и архивных источников, автор анализирует основные направления меценатской деятельности этих аристократов в первой половине XIX столетия. Автор также пытается дополнить их биографии новыми сведениями.

Ключевые слова: меценатство, генерал-губернаторы, аристократы, правительство, Юг Украины,